ULUSLARARASI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

TOKAT'TA İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT SEMPOZYUMU

18-20 Ekim 2018

BİLDİRİLER

Cilt 2

TOKAT - 2018

ULUSLARARASI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

TOKAT'TA İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT

SEMPOZYUMU

18-20 Ekim 2018

BİLDİRİLER

Cilt 2

Editörler

Prof. Dr. Hanifi VURAL

Doç. Dr. Ahmet İNANIR

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ

Takım No: 978-975-7328-74-2 (Tk)

ISBN: 978-975-7328-76-6 (2.c)

Web Sayfası: http://tokatsempozyum2018.gop.edu.tr

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları

TOKAT - 2018

1842 Sonbaharı'nda Tokat
-İngiliz Misyoner George Percy Badger'in Gözünden-

Murat HANİLÇE*

Öz: Anglikan Kilisesi Misyoneri George Percy Badger 1841 yılı başında Mezopotamya'da yaşayan Doğu Hıristiyan Nasturîleri Delegesi olarak atandı ve o bölgedeki Nasturîler (Keldanîler) hakkında araştırmalar yapmak, onları Anglikan Kilisesi'nin himayesine almak için üç yıl sürecek bir geziye gönderildi. Bu gezi için yola çıkan Misyoner, 8 Ekim 1842'de yolu üzerindeki Tokat'a da uğradı. İki gün kaldıktan sonra 10 Ekim'de şehirden ayrılan Badger, Tokat'la ilgili önemli bazı bilgiler bıraktı. Bu bilgiler, misyonerin *Nasturîler ve Ritüelleri* kitabının ilk cildinde yer aldı. Bu çalışmada Badger'ın Amasya'dan Tokat'a gelişi, Tokat'taki izlenimleri ve Tokat'tan Sivas'a yolculuğu değerlendirilmiştir. Böylece Tokat'ın, misyonerin şehirde bulunduğu 1842 senesi Sonbaharı'ndaki durumu ortaya konup Tokat şehir tarihine bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, İngiliz, Misyoner, Badger, Şehir Tarihi.

Tokat in 1842's Autumn
-On Perspective of British Missionary George Percy Badger-

Abstract: In the beginning of the 1841 Anglican Church Missionary George Percy Badger appointed as delegate of the East Christian Nestorians living in Mesopotamia and he was sent to a travel that took three years researching about local Nestorian (Chaldeans) and taking them under auspices of Anglican Church. During his travel, the missionary visited Tokat on the 8th October, 1842 where it was on his route. After two days staying in the city, Badger left the city on October 8, while leaving he left some important information related to Tokat. This information took place in the first volume of the missionary's book *The Nestorians and Their Rituals*. In this study, travel of Badger from Amasya to Tokat, his impressions about Tokat and his travel from Tokat to Sivas has been evaluated. Thereby, with this study, it is aimed to reveal the situation of Tokat when missionary was in the city in the Autumn of 1842, and to make a contribution to the history of Tokat.

Key Words: Tokat, British, Missionary, Badger, Urban History.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. (murat.hanilce@gop.edu.tr).

Giriş

George Percy Badger 1815'te Chelmsford'da doğdu. CMS (Church Missionary Service) arşivlerinde bulunan hakkındaki kayıtlara göre, babası İngiliz ordusunda bir çavuştu. Büyük olasılıkla ordudaki görevi nedeniyle gittiği Malta'da öldüğünde, Badger, henüz on dokuz yaşındaydı. Badger, babasının ölümüyle annesi ve ablası ile korunmasız kaldı ve geçim zorluğuna düştü. Malta Adası'nda Anglikan misyonerleri tarafından Protestanlığa devşirilen Keldani kökenli Cristian Rassam matbaada Arapça İncil baskıları hazırlıyordu. Badger'ın ablası Mathilda, 1835'te Rassam'la evlendi. Eniştesi Rassam'ın işi nedeniyle, annesi ile birlikte, Badger da Beyrut'a gitti. Malta'ya 1836'da dönüşünde katıldığı Anglikan Kilisesi Misyonerlik Teşkilatı (Anglican Church Missionary Society)'nın Valletta'daki yayınevinin Arapça bölümünde mütercim ve matbaacı olarak eğitim gördü. Burada, aralarında modern Arap dili ve edebiyatının öncülerinden olan Lübnanlı meşhur yazar Faris eş-Şidyak'ın da bulunduğu ilim adamları ve gezici vaizlerden müteşekkil bir gruba katıldı. Malta, halkı, topografyası ve tarihi hakkında sahip olduğu büyük bilgi, 1838'de yayımlanan ilk kitabını yazmasına olanak tanıdı[1].

Matilda Maria Wilcox'la 8 Ocak 1840'ta evlendi[2]. 1841'de Malta'dan ayrılarak rahiplik yapmak üzere İngiltere'ye gittiyse de 1842-1862 yılları

---

[1] Bu kitap, oldukça keyifli bir rehber kitabıdır. Haklı bir şekilde, zamanla, popüler bir kitap haline geldi ve daha sonraki kırk yıl içinde Malta'da altı baskı yaptı. Kitap, bugün bile, Malta'ya gelen herhangi bir ziyaretçi için büyüleyici bir okuma sunmaktadır. Ancak Malta'yla ilgili yazdığı kitabın en ilginç kısmı, halk dili ve benzerlerinin örnekleri ile Malta dili ve edebiyatı ile ilgili bölümdür ve klasik Arapçanın İtalyanca yerine Malta'da eğitim ve kültürün ana dili olarak benimsenmesi önerisidir. Bu, belki de, Malta'nın tarihi ve kültürel yönelimi göz önüne alındığında oldukça naifti ve aslında daha sonra bu fikri terk etti ve 1841'de yayımlanan, Roma alfabesinde, Malta lehçesinin kendisinin kullanılması gerektiğini savunan ilginç bir kitapçık yazdı. Badger'ın yaşamı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Geoffrey Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 11/2 (1984): 140-141. Bu kitabın ilk baskısı için bkz. George Percy Badger, *Description of Malta and Gozo*, (Malta: M. Weiss, 1838). Kitabın bu ilk baskısı [xii]+317 sayfadır. 14 levha ve 2 harita içermektedir. 1851'de iki, 1858'de üçüncü baskısını yapmıştır Dördüncü baskısı 1869'da *Historical Guide to Malta and Gozo* adıyla yayımlanmıştır. Bu baskıda, N. Zammit kitabı ilavelerle geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. Kitap 1872'de beş, 1879'da altıncı baskıya ulaşmıştır.

[2] Badger'ın yaşamının ilk safhası hakkında bkz. Ali Tuzcu, *Seyehatnamelerde Amasya*, 2. Baskı (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayını, 2013), s. 333; John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*. Çev. İbrahim Bingöl, (İstanbul: Avesta, 2007), 161.

arasındaki dönemin büyük bir kısmını çeşitli görevlerle yine Ortadoğu'da geçirdi. Kuzey Irak'taki Nasturî Kilisesi'ne yaptığı ziyaretin izlenimlerini dile getiren *The Nestorians and Their Rituals* eserini 1852'de yayımladı. İki cilt olan eserin ilk cildi, o tarihte Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yazarın yolculuk yaptığı Anadolu şehirlerinde Tanzimat Fermanı'nın etkilerini görmek bakımından değerli bir birincil kaynak oldu[3]. The Nestorians and their Rituals. 1842-1844 ve 1850'de Mezopotamya'ya yaptığı misyonerlik gezisinin izlenimlerini yansıtan, Suriye Yakubîleri, Katolikleri ve Keldânîleri'nin mevcut

[3] Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 142. 1842 yılı başında Canterbury Başpiskoposluğu Badger'ı, Mezopotamya'da yaşayan Doğu Hıristiyan Nasturîleri Delegesi olarak atadı ve o bölgedeki Nasturîler (Keldanîler) hakkında araştırmalar yapmak, onları Anglikan Kilisesinin himayesine almak için üç yıl sürecek bir geziye gönderdi. 2 Nisan 1842'de Londra'dan yola çıkan Badger, deniz yoluyla Akdeniz üzerinden Malta Adası, Suriye kıyıları ve İzmir'i ziyaret ederek 24 Haziran 1842'de İstanbul'a geldi. Osmanlı yetkililerinden, seyahat edeceği, araştırma ve çalışma yapacağı bölgeler için gerekli izni ancak Eylül ayı sonlarında alabildi. 30 Eylül'de eşiyle birlikte İstanbul'dan hareket ederek deniz yoluyla 2 Ekim'de Samsun'a geldi. 3 Ekim'de, karayoluyla Samsun'dan tekrar yola koyuldu. Çakallı, Kavak güzergâhını izleyerek, 5 Ekim'de Amasya sınırları içindeki Ladik'e ulaştı. 6 Ekim'de Amasya'dan ayrıldı. Turhal üzerinden 8 Ekim'de Tokat'a ulaştı. Tokat'tan sonra sırasıyla Deliklitaş, Alacahan, Hasan Çelebi, Hekimhan, Keban, Harput, Ergani güzergâhını takip ederek 23 Ekim'de Diyarbakır'a vardı. 26 Ekim'de buradan yola devam ederek, Mardin, Midyat, Cizre, Nusaybin hattını takip edip 1842 yılı Kasım ayı ortalarında görev yapacağı Musul'a ulaştı. Hiç vakit geçirmeden Nasturîlerin yaşadığı Kuzey Mezopotamya'daki Botan, Zoho, Amediye ve Musul çevresinde araştırmalarına başladı. Bölgenin Amerikan Board misyonerlerinin etkisine girmiş olduğunu gördü ve onlardan habersizce 1843 yılı Şubat ayı ortalarında zorlu kış koşullarında Nasturî Patriklik Merkezi'nin bulunduğu Koçanis'e gitti. Patrik Mar Şamun'la bir dizi görüşmeler yaptıktan sonra, bölgedeki Nasturîleri İngiliz Anglikan Kilisesi himayesine aldı. 1842-1844 yılları arasında çalışmalarına devam eden Badger, 1844 yılı Mayıs ayı başında geri dönüş hazırlığına başladı. 2 Mayıs'ta Musul'dan yola çıkan Badger, Hakkari, Cizre, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Harran, Birecik, Halep ve Lazkiye istikametini takip ederek 4 Temmuz 1844'te Beyrut'a ulaştı. Buradan Bombay'a giden bir gemi ile Hindistan'a gitti. Aynı yıl Bombay'a hükümet papazı olarak atandı. 1846 yılında yine hükümet papazı olarak Aden'de görevlendirildi. 1850'de Nasturîlerin yaşadığı Kuzey Mezopotamya'ya ikinci bir araştırma gezisine gönderildi. Londra'ya dönüşünde; iki kez araştırma gezilerine gönderildiği Osmanlı Mezopotamyası'nda, başta Nasturîlerin inançları, bölge tarihi, sosyal ve ekonomik yapıyı yansıtan seyahat notlarını yayımladı. Bkz. George Percy Badger, *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezeedees* (London: Joseph Masters, 1852), 1-2.

durumunu, Kuzey Irak Nasturîleri ve Yezidîleri'nin dinî ilkelerini anlatan bir araştırma kitabıdır[4].

1845'te tayin edildiği Bombay Piskoposluğu'na bağlı papazlık görevini 1862'ye kadar sürdürdü. Vaktinin çoğunu geçirdiği Aden'de, 1854'ten itibaren de mahallî İngiliz idaresinin Güney Yemen'deki Arap kabileleriyle olan ilişkilerinde takip edeceği diplomatik ve politik yaklaşımın belirlenmesinde önemli bir rol üstlendi. Buradaki yetkililerden büyük bir saygı gören Badger, bunların başında gelen Sir James Outram tarafından Arabistan ve Huzistan'a karşı düzenlenen bir askerî sefere dahil edildi. 1860'ta Umman'a gönderilen komisyonda görev aldı. Bu görevi sırasında kendisine Umman Sultanı Seyyid Süveynî tarafından, Humeyd b. Muhammed b. Rüzeyk'in (öl. 1274/1857), 661-1856 yılları arası Umman tarihi üzerine hazırladığı *el-Fethu'l-mübîn fî sîreti's-sâdeti'l-Bû Saîdiyyîn* adlı eserinin bir yazma nüshası hediye edildi. Badger, İngilizce'ye çevirdiği bu eseri uzun bir mukaddime, dipnotlar ve bazı eklerle 1870'e kadar getirerek *History of the Imams and Seyyids of Oman* adıyla yayımladı[5].

Badger Mısır'da ziyaretçi görünümünde geçirdiği 1861-1862 kışı boyunca, bölgedeki muhtemel savaşları planlayan eski dostu General Outram için, ülkedeki askerî istihkâmlarla o sıralarda inşa halinde olan Süveyş Kanalı hakkında istihbarat çalışmaları yaptı; istihbaratçılara gerekli bütün incelikleri içeren çeşitli raporlar hazırladı. 1872 ve 1878'de Zanzibar'a gönderilen diplomatik misyonlarda bulundu. Bu iki seyahat dışında ömrünün 1862-1888 arasındaki son yirmi altı yılını ilmî araştırmalarla geçirdi. Yaptığı çalışmalarının en önemlisi *An English-Arabic Lexicon/Kitâbü'z-Zahîreti'l-ilmiyye fi'l-lugateyni'l-İnkilîziyye ve'l-Arabiyye (London 1298/1881; Harward 1898; Beyrut 1967, 1968, 1980)* adlı sözlük olup İngilizce kelime ve deyimlerin klasik Arapçadaki ve mahallî lehçelerdeki karşılıklarını büyük bir ustalıkla vermesi yönünden değerli bir eserdir. 1872-1881 arasındaki dokuz yılını telifi ve dizgisinin tashihiyle geçirdiği, daha önce benzeri yapılmamış böyle bir eseri hazırlamasının sebebi, Malta'da 1830'lu yıllarda yürüttüğü yayıncılık faaliyetleri çerçevesinde eğitimle ilgili

---

4 Badger, *The Nestorians and their Rituals (vol. 1-2)*.

5 Cengiz Kallek, "Badger, George Percy (1815-1888)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 418.

çeşitli eserlerin İngilizceden Arapçaya çevirisini yaparken karşılaştığı tercüme güçlükleridir[6].

Kitâbü'l-Muhâvereti'l-Ünsiyye (Malta 1840), Badger'ın İngilizce öğrenen öğrenciler için Ahmed Fâris ile birlikte hazırladığı bir eserdir. Eser Arapça-İngilizce alıştırmalarla bir kısmı Batı medeniyet ve kültürünün üstünlüğünü telkin eden çeşitli diyalogları içermektedir[7]. *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works* (London 1862) misyonerin Süveyş Kanalı ile ilgili gözlemlerini içeren bir eserdir[8]. Badger'in bunlardan başka yayımlanmış çeşitli tercüme, ortak çalışma, edisyon, tebliğ ve raporları da bulunmaktadır[9].

1. Badger'ın Amasya'dan Ayrılması ve Tokat'a Kadar Olan Yolculuğu

Badger, 6 Ekim'de Amasya'dan ayrılmış; nehre yakın bir vadi boyunca yola devam etmiştir. Yolculuk katırlarla yapılmıştır. Yolda ilerlerken katırcılar tarafından kendisine eski bir yapı gösterilmiştir. Katırcıların ifade ettiğine göre, yörede yaşayan Rumların inanışına göre, bu yapının altından akan su Aziz Chrysostom'un Komana'ya gömülmesinden sonra ortaya çıkan bir suymuş. Badger ve beraberindekiler vadiden sonra ekili olmayan araziler ve alçak tepelerle çevrili bir düzlükte ilerleyerek saat 13:00'te Ezinepazarı'na ulaşmıştır. Misyoner Ezinepazar'ın adını İnepazar olarak vermiştir. Ezinepazar'ın Müslüman bir köy olduğunu vurgulayan Badger, burada resmi görevliler ile yolcuların ağırlanması için bir konağın bulunduğuna işaret etmiş ve burada dinlendiklerini dile getirmiştir. Konağı üç duvarı, bir tavanı ve bir odası olan bir yer olarak tasvir etmiştir. Konakta ayrıca katır ve atların barınması için bir bölümün olduğunu da sözlerine eklemiştir. Badger 6 Ekim'i 7 Ekim'e bağlayan gece Ezinepazarı'ndaki konakta gecelemiştir. Misyoner, Amasya'dan Ezinepazar'a olan yolculuğu kitabında şu cümlelerle dile getirmiştir:

> *6 Ekim- Amasya*'dan sabah saat 7'de yolumuza çıktık ve nehre yakın iyi işlenmiş bir vadiden geçerek yolumuza devam ettik. Bir saat kadar sonra katırcılarımız harap olmuş bir yapı gösterdiler. Söylenene göre, *Rumlar* bu yapının altında akan suyun, *Aziz Chrysostom* (eski *İstanbul Başpiskoposu*), sürgünü sırasında öldükten sonra buraya (*Komana Pontika*) gömülünce ortaya çıktığına inanırmış.

---

6 Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 143.

7 Kallek, "Badger, George Percy (1815-1888)", 4: 418.

8 George Percy Badger, *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works*. (London: Smith-Elder, 1862).

9 Badger'ın diğer eserleri için bkz. Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 145-152.

> Vadiyi geçtikten sonra yolumuz ekilmemiş ve alçak tepelerle çevrili düz arazilerden, bazen de çorak ve karaçalıların kümelendiği yerlerden geçiyordu. Saat 13'te *İnepazar* adında otuz kadar çamur kaplı barakanın ve bir caminin bulunduğu *Müslüman* köyüne geldik. Burada *Konak* adında bir yerde konakladık; bu konaklar köylüler tarafından devlet görevlilerinin ve başka yolcuların konaklayabilmesi ve köylülerin onları uygun bir şekilde misafir etmesi için yapılmış. Konak, üç duvardan ve bir tavandan mürekkep bir odayla eşek ve atların barınabileceği başka bir alandan oluşmaktadır[10].

Badger, 7 Ekim'de sabah saat 06:00'da Ezinepazar'dan ayrılmıştır. Anlattıklarına bakılırsa, ağaçların az olduğu bir yoldan ilerleyerek, üç saat sonra Derbent dediği yere ulaşmıştır. Seyyahın Derbent dediği yer bugün Amasya ile Turhal arasında bulunan Çengel Derbendi'ydi. Yazarın da belirttiği üzere, burada muhafızların kaldığı bir muhafız evi vardı. Misyoner ve beraberindekiler, arkadan gelen eşya ve yükleri beklerken, burada mola vermiştir. Bu mola sırasında Badger, buradaki korucu evine ve derbentçilere ilişkin bazı gözlemlerini aktarmıştır. Onun anlattığına göre, derbentler yörenin paşaları tarafından güvenli olmayan bölgeleri korumaya yönelik olarak konuşlandırılan, altı ile 10 adamın içinde kaldığı karargâhlar olarak kullanılan mekânlardı. Yine, onun gözlemlerine göre, Derbentçilerin çoğu düzensiz milisler olup devletten çok az maaş alırlardı. Bu nedenle de çoğunlukla yolculardan aldıkları hediyelerle yaşamlarını sürdürürlerdi. Badger, Çengel Derbendi'nde verdiği moladan sonra yoluna devam etmiş; yarım saat sonra Kurusu denilen akarsuyun yatağından devam eden yola ulaşmıştır. Saat 10:30 civarında Çekerek Suyu'nun kollarından birisinin yanından geçmiş ve artık Turhal arazisine varmıştır. Seyyah bundan sonra Turhal hakkında bazı bilgiler paylaşmıştır. Onun tespitlerine göre, Turhal 500 Müslüman haneden oluşan bir nüfusa sahipti. Ayrıca, kerpiçten yapılmış iki cami ve bir hamamı içerisinde barındırıyordu. Yazarın tanımlamasına göre, Turhal bu haliyle büyük bir köydü. Bu köy arkasını kaleye dayandırmıştı. Seyyah 8 Ekim sabah saat 3:30'a kadar Turhal'da dinlenmiştir. Turhal'dan yoluna devam eden yazar, yaklaşık dokuz buçuk saatlik bir yolculuktan sonra öğlen 13:00'te Tokat'a varabilmiştir. Seyyahın anlatımlarına göre, Turhal-Tokat arasındaki yol, genel olarak, iki tepenin arasından ilerlemekteydi. Bu tepelerden sağ taraftaki daha ağaçlıyken diğer taraf çoraktı. Badger ve beraberindekilerin ilerlediği yolun Sağ tarafında sekiz kilometre açıkta kalan nehir boyunca birkaç köy

[10] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 21-22.

bulunmaktaydı. Misyonerin ifade ettiğine göre, Tokat'a üç saat mesafe kalınca yol giderek daha düzenli ve çekici bir görünüm kazanmıştı. Seyyah, kitabında, 7 Ekim'de Ezinepazar'dan ayrılıp 8 Ekim öğle saatlerinde Tokat'a kadar devam eden yolculuğunu kendi cümlelerinde şöyle dile getrimiştir:

> *7 Ekim-İnepazar* [Ezinepazar]'ı sabah saat 6'da terk ettik ve çok az ağaçla kaplı tepelerin arasından az biraz düzgün bir yolda yolculuğumuza devam ettik. Üç saat içerisinde *Derbent [Çengel]*'e, ya da korucu evine, ulaştık ve eşyalarımızın gelmesini beklerken [burada] dinlendik. Bu *derbent*ler yörenin paşaları tarafından güvenli olmayan bölgeleri korumaya yönelik olarak konuşlanmakta ve altı ila on adam tarafından karargâh olarak kullanılmaktadır. Bu adamların [*derbentçiler*] çoğu, genellikle, oldukça salaş, düşkün, düzensiz milislerdir, devletten giysi ve silah alırlar ancak ya hiç maaşları olmaz ya da çok az bir maaşa tamah ederler. Bu nedenle bu askerler öncelikli olarak hizmetlerine muhtaç olan, ama çoğunlukla olmayan, yolcuların hediyelerine bel bağlamaktadırlar.
>
> Derbent'ten ayrıldıktan yarım saat sonra yolumuz *İris* [Yeşilırmak]'in bir kolu olup şimdi kuru olan ancak bahar döneminde otuz yarda[11] [27,432 mt.] genişliğinde bir akarsu olan *Kurusu*'nun yatağından geçiyordu. 10:30'da aynı nehrin antik çağlarda *Scylax* [*Çekerek*] olarak bilinen, *Turhal*'ın bulunduğu araziden geçen başka bir koluna öğle vakti ulaştık. *Turhal* 500 *Müslüman* hanenin yaşadığı, kerpiçten yapılma iki caminin, bir hamamın bulunduğu büyük bir köydür. Akarsu bu köyün saat iki yönünde akar ve civardaki arazilerin ihtiyacı olan suyu sağlamada, *Amasya*'da yapıldığı gibi, bu akarsudan yararlanılır. *Turhal*, arkasını, yapım tarihi daha eski olsa da yakın tarihte yapılmış görüntüsü veren bir kale harabesine dayamaktadır, bu da *Turhal*'ın antik *Sebastopolis*'in bulunduğu yerler üzerine oturduğunu kanıtlamaktadır.
>
> *8 Ekim*-Saat sabah 3:30'da yüklerimizi taşıyan katırlarla yola çıktık ve ancak saat 13'te *Tokat*'a varabildik. Yol genel olarak iki tepenin ortasından devam etmekteydi ve bu tepelerden sağdaki göreceli olarak ağaçlıyken diğer taraf çorak ancak ovaya yakın yerlerde uzun aralıklarla işlenmiş alanlar bulunmaktaydı. Sağ tarafımızdan beş mil[12] [8,04672 km.] açıkta akan nehrin kıyılarında birkaç köy bulunmaktaydı. **Tokat**'a girmeden üç saat önce çiçek tarlalarıyla bezenmiş bir yoldan devam ettik ki bu da şehrin ününe ne kadar layık olduğunu gösteriyordu[13].

---

[11] İngiltere'de ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nda kullanılan, 91,4 cm.lik bir İngiliz uzunluk ölçüsü birimidir.1 yarda 0,9144 metredir.

[12] İngiliz ölçüsü kara mili 1,609344 kilometreye eşittir.

[13] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 22-23.

2. Badger'ın Tokat'a İlişkin Gözlemleri

Badger'ın 8 Ekim öğle saatlerinde ulaştığı Tokat'ta iki gün içerisinde gözlemlediği konular sırasıyla şehrin konumu, fiziki görünümü, şehrin Osmanlı ekonomisi içersindeki yeri, şehirdeki Gayrimüslimler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunları anlattığı yerlerde satır aralarında şehirle ilgili diğer konulara da değinmiştir. Şehre ilişkin gözlemlerinde zaman zaman Fransız Seyyah Bore'un yazdıklarından referanslara da yer vermiştir.

2.i.Şehrin Konumu: Badger, Tokat'ı üç dağın üzerinde konumlandırmıştır. Bununla birlikte, bu dağların adını vermemiştir. Gerçekten de Tokat, yakın bir dönemde, Karşıyaka'nın ve Yeşilırmak'a yakın yerlerin iskâna açılmasından önce üç dağ üzerine-arasına yerleşik durumdaydı. Bu dağlar sırasıyla Haç Dağı, Kale Tepesi ve Gıjgıj Tepesi'ydi. Misyoner, şehirdeki evleri iyi, sokakları düzenli ve temiz bulmuştu. Ayrıca Batılıların İris tabir ettikleri Yeşilırmak'ın bir kolunun şehirden geçtiğini söylemişti. Seyyah'ın Yeşilırmak'ın Tokat'tan geçen kolu olarak kastettiği akarsu o dönemlerde Tokat Suyu, Büyük Nehir ya da Tozanlı Çayı olarak anılmaktaydı. Seyyaha göre, bu su, şehrin görmeye layık bağlarının ve bahçelerinin can damarıydı ve sulamada kullanılmaktaydı. Badger, bağ ve bahçe konusuna girdiği anda Tokat'ın üzüm ve armudunun Osmanlı topraklarındaki diğer bölgelerdeki aynı ürünlere göre üstün olduğunu da dile getirmiştir. Bununla birlikte, Tokat'ın üzüm üretiminde gösterdiği başarıyı şarap üretiminde gösteremediğinin altını çizmiş ve Tokat'ta yetiştirilen üzümlerden daha kaliteli şarapların Sivas'ta üretildiğini vurgulamıştır. Seyyah, Tokat'ın fiziki görünümü ve tarımsal üretimine dair tespitlerini eserinde şöyle dile getirmiştir:

> Şehir, merkeze doğru birleşen üç ana dağın bulunduğu bir alana yerleşmiştir. Evler iyi yapılmış, sokaklar düzenli ve temiz ve pazar da bol ve çeşitli mallarla donanmış durumdadır. İris'in bir kolu şehirden geçer ve görmeye değer bağları ve bahçelerin su ihtiyacını karşılar. Tokat'ın üzümü ve armudu ülkedeki herhangi bir türdeşinden üstün sayılmaktadır ancak başka bir ürün olan şarabın üretimi için Tokatlılar üzümü Sivas'a göndermek zorundadır, çünkü kendi ürettikleri şarap oldukça kalitesizdir[14].

2.ii.Tokat'ın Osmanlı Ekonomisi İçerisindeki Yeri: Badger, Tokat'ın ekonomik durumuyla ilgili, ilk olarak, şehrin bir vakitler Asya ticaretinin önemli merkezlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Ancak karayolları yerine İstanbul-

[14] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23.

Trabzon deniz yolunun öne çıkmasıyla Tokat'ın yollar üzerindeki öneminin giderek azaldığına işaret etmiştir. Aynı şekilde, bir dönem büyük basma üreticilerine sahip olan şehrin İngiltere'den gelen seri üretim mallar karşısında bu üretim alanında da gerilediğini dile getirmiştir. Ardından sözü, şehrin Osmanlı bakır işlemeciliğindeki yerine getirmiştir. Bu arada şehirde bakır tasfiye tesislerinde (kalhane) çalışan ve salyangoz ticareti yapan yabancılarla ilgili bilgi vermiştir. Misyoner, şehrin ekonomisine ilişkin tespitlerini kitabında şu cümlelerle ölümsüzleşmiştir:

> Tokat önceden Asya ticaretinin büyük merkezlerinden birisiydi ancak İstanbul ve Karadeniz kıyıları arasında deniz yolunun işlerlik kazanmasıyla Trabzon ve Erzurum, İran ve diğer Doğu pazarları için büyük kervan yollarına dönüşmüştür. Bir süre önce Tokat büyük basma üreticilerine sahipti ancak bunlar Türkiye'deki diğer şehirlerde olduğu gibi yok olmuş; çünkü [bu üreticilerin] İngiltere'den gelen, Manchester ve Liverpool sanayisi üretimi, ucuz ve kaliteli ürünlerle yarışmalarının imkânı yok. Bölgenin ana ticaret maddesi Ergani Madeni'nden gelen hammaddeyle yapılan ve ülkenin her tarafına yollanan bakır aletlerdir. Burada bakır cevherini saflaştırmak için nehrin suyunu kullanan bir makine kurmaya çalışan bir Avusturyalıyla tanıştım. Tokat'taki bir diğer [karşılaştığım yabancı] Fransız [asıllı olup] Avusturya'da yerleşik, salyangoz ticareti yapan bir şirkette çalışan, Triesteli genç bir adamdı. Bu genç adamın bana anlattığına göre, Tokat'ın yerlileri uzun keçe çoraplar giyip nehre ve havuzcuklara girerek [çoraplarına] yapışan salyangozları yakalıyorlarmış ve böylece kendilerini de salyangozlardan koruyabiliyorlarmış[15].

2.iii. Tokat'ta Gayrimüslimler: Badger'ın Tokat'ta üzerinde en fazla durduğu ve haklarında en fazla bilgi verdiği husus şehirde yaşayan Gayrimüslim nüfus olmuştur. Misyoner, Gayrimüslimleri anlattığı satırlarda şüphesiz başka konulara da yer yer işaret etmiştir. Örneğin, kendisine yatacak yer olarak gösterilen Ermeni Piskoposluğu'nu anlatırken, kendisini burada kalmaya yönlendiren şehrin mali idarecisi olarak nitelediği Muhassıl'dan bahsetmeden geçememiştir. Yazar, Tokat'taki Ermeni Piskoposluk merkezini içerisinde 600 kişinin barınabileceği ve son dört sene içerisinde yapılmış bir bina olarak tasvir etmiştir. Yakın zamanda, imparatorluğun diğer yerlerinde de Tokat'taki Piskoposluk binası gibi yapıların çoğaldığını, bu tür yapıların yapılmasında Fransız ve İngiliz yardımlarının etkili olduğunu da kitabında aktarmıştır.

[15] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23.

Misyoner, Tokat'taki Piskoposluk binası ve Osmanlı Devleti'nde yeni Hıristiyan mabetlerin inşasıyla ilgili görüşlerini eserinde şöyle aktarmıştır:

> Tokat bizim *Ermeni Piskoposluğu*'nda ağırlanmamızı emreden, *Sivas*'taki Paşa tarafından atanan Muhassıl adı verilen bir vergi memuru tarafından yönetilmektedir. *Piskopos* orada olmadığı için bizi *Cebel-i Lübnan*'da eğitim görmüş; daha sonra da *Roma*'da *Propaganda*'ya gitmiş iki papaz karşıladı. *Piskoposluğa* bağlı olan bu yer oldukça düzgün, 600 kişiyi barındırabilecek, son dört sene içerisinde yapılmış, ülkedeki bağışlarla ama özellikle de *Fransa* ve *Roma*'dan gelen yardımlarla ayakta durabilen bir kilisedir. Bina inşası için gerekli ferman verildikten sonra *Katolikler*in imparatorluğun *Urfa* ve *Bağdat* gibi diğer yerlerinde de kiliseler inşa edebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. *Türkler* açısından bu imtiyaz *Hıristiyan* mabet yerlerinin inşasını yasaklayan ve sadece önceden inşa edilmiş olanların tamirine izin veren *İslamî* kurallara doğrudan doğruya bir zıtlık teşkil etmektedir. Bu gerçek şunu göstermektedir ki *Doğu*'daki *Latin Misyonları*nın ardındaki *Fransız* uygulamaları oldukça etkili olmuştur; bu dönemde *Bab-ı Ali* tarafından korunan kişilere bazı benzer ayrıcalıklar tanınmıştır, ancak *Kudüs*'te bir kilise inşası bahsi geçen *İslamî* kurala göre reddedilmiştir. Bu ayrıcalıkların ayyuka çıktığını anlamak oldukça kolaydır çünkü *İngilizler* uzun bir süre boşuna bekledikleri ayrıcalıklar için ısrar etmeye karar vermişlerdir.
>
> *Fransızlar* tarafından *Bab-ı Ali*'den istenen ve alınan bu türden bir müsamaha *Türkiye*'deki *Katolik* başarısında büyük pay sahibidir. Kendim *Nasturî* ve *Yakubîler*e ait, yıkılmak üzere olan ve insanların evlerde ibadet etmek zorunda kaldığı bir sürü köy kilisesi gerçeğiyle karşılaştım, çünkü yerel otoriteler tamirat için gerekli fermanın çıkmasını bekliyorlardı. Bunu temin etmek için her zaman büyük bir meblağ talep edilir; *Roma*'ya muhalifler, en yakın *Fransız Konsolosluğu*'na ya da *İstanbul*'daki *Fransız Büyükelçisi*'ne piskoposluk veya patriklikleri aracılığıyla başvuruda bulunarak, gerekli yaptırımı herhangi bir aksaklık veya gecikme olmaksızın elde ettiler. *Mösyö Bore* bu tavizlerle ilgili şöyle der: "Özgürlüğünü elde eden *Yunanistan*'ın kaybından dolayı ve Rusya ile yaptığı son savaşlar yüzünden zayıflayan *Bâb-ı Ali*, *Fransa*'nın ısrarlı taleplerine karşı koymaktan çekinmeseydi *Katolikler* bağımsızlığı elde edemeyeceklerdi."[16].

Misyoner, Tokat'taki Ermeni Piskoposluğu ile ilgili verdiği bilgiler dışında şehirdeki nüfus üzerinde de durmuştur. Öncelikle rakam belirtmeksizin şehirde nüfusun önemli bölümünün Müslüman olduğunun altını çizmiş; şehir nüfusunun ikinci sırasına ise Ermenileri yerleştirmiştir. Katolik Ermenileri 150 hane gösterirken diğerlerini 2000 hane göstermiştir. Şehir ve çevresinde yedi

[16] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23-24.

Ermeni kilisesi ve iki manastır olduğuna değinen seyyah bunların adı ve yerleri konusundaysa bilgi vermemiştir. Rumlarıysa hane olarak belirtmemiş ve 1000 kişi kadar olduklarını dile getirmiştir. Niksar'daki Rum Piskoposluğu içerisinde bir kilise ve üç papaz olduğunu belirtmiştir. Şehirde kaldığı 9 Ekim Pazar gününde Rum Kilisesi'ndeki ayine katılmıştır. Kilisedeki ayin sonrası ise 1812'de Tokat'ta ölen, İncil'i Urduca ve Farsçaya çeviren meşhur İngiliz misyoner Henry Martyn'in mezarını eşiyle birlikte ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında misyonerin mezar taşını çizmiş ve mezar taşıyla ilgili bazı önemli bilgiler de vermiştir. Badger, bu kısımda Tokat'ın eski adı Eudocia'yı irdelerken şehrin Komana Pontika'nın malzemeleriyle yeniden şekillenişine dair öngörülerde bulunmuştur. Hatta şehirde şehrin yaşı kadar eski Latince yazıtlara rastladığını da belirtmiştir. Misyonerin gözlemlerine göre, şehirdeki Yahudi sayısı birkaç haneyi geçmiyordu ve Yahudilerin bir sinagogu vardı. Seyyah, Tokat'ta Gayrimüslimler hakkındaki gözlemlerini kitabına şöyle aktarmıştır:

> *Tokat* nüfusunun büyük kısmı *Müslüman*'dır; *Katolik Ermenileri* 150 ve [diğer] *Ermeniler* iki bin haneden oluşmakta olup şehir civarında da yedi kilise ve iki manastır bulunmaktadır. *Rumlar*ın bin kişi olduğu tahmin edilmektedir, *Niksar Piskoposluğu* içinde de bir kilise ve üç papazları vardır.
>
> *9 Ekim*-Bu [gün] Pazar günüydü, sonradan bitişik bir evde ikamet eden üç rahibenin bizi davet ettiği *Rum Kilisesi*'ne gittik. Kutsal kitaplarımızı ve dua kitaplarımızı getirdiğimiz için beraberce, teslisten sonraki *Yirminci Pazar İçin Akşam İbadeti*mizi ifa ettik. Yaşlı kâtip, adanmışlığımızı yerine getirdiğimizi görünce, iki mum yakmış ve sunağın önüne yerleştirmişti. İbadet sona erdi ve seyirci olarak bir araya gelen birçok kişiye, kim olduğumuzu ve ettiğimiz duaları sırasıyla açıklama fırsatı bulduk.
>
> Kiliseyi terk ettikten sonra, 1812 yılında *Tokat*'ta dünyevi işlerini sonlandırmak zorunda kalan *Henry Martyn*'in mezarını göstermek için bir *Ermeni* papaz bize rehberlik etti. Bu Hıristiyan gömülerinin arasından o mezarı bulmak oldukça zor bir rastlantıydı. Büyük bir kabristanın mezarları arasında biraz zaman geçirdikten sonra, küçük bir mermer gözümüze çarptı. Bu adanmış misyonerin istirahat yerini gösteren bir levha. Bu noktada, ölen kişinin ateşli hevesini ve dindarlığını hatırladım ve Tanrı'nın merhametiyle doğunun korkutucu *Müslümanları* arasında emek harcayacak ruhları çoğaltacağına dair gizli bir dua ettim. *Cizvit Mons*'un tüm çirkin çekişmelerinin ortasında, *Bore*, ayrılan kardeşimizin bu ifadesini isteksizce kaydetmekle yükümlüydü: "O, iyiliğin ve iyilerin dostuydu. İnsanların kusurlarını düzeltmek ve onları mutlu etmek istiyordu."

Aşağıda, baş harflerinden anladığımız kadarıyla zamanın *Bağdat*'ta yaşayan bir *İngiliz* sakini olan *Mr. Rich*'in yazdığı taştan yapılmış bir tasvir bulunmaktadır: Anlaşılan o ki yazıda istenmeden "*Henry*" yerine "*William*" yazılmıştır.

Resim 1: Henry Martyn'in Mezar Taşı

Kilise'nin her gerçek üyesinin kalbinde yer alması gereken bu noktada sessizce dururken, *Bayan Badger* bir dizi kır çiçeği buldu ve mezarın etrafına serdi. Tanrım, *İsa*'nın takipçisi olan bu göçmüş kişinin gölgesi ve ruhunu kutsa!

Bulunduğumuz yerden ayrılırken verdiğimiz zahmet için papazın eline o başındaki örtüyü çıkarır ve mezar taşının başında dikilirken küçük bir hediye tutuşturdum, o da göçmüşün ruhundan geride kalanları için son cezalandırma gününe yetecek kadar vücuduna ve ruhuna sabır ve pişmanlık vermesi için adanmış bir dua etti.

Ainsworth'un kafasında karışıklığa sebep olan *Ermeniler*in *Evtogia* dediği *İris*'e konumlanmış *Komana Pontika*'dan altı mil uzaklıktaki *Tokat*, muhtemeldir ki ismini *İmparatoriçe Eudocia*'dan almış. Tokat daha sonraki bir şehir olan *Kapadokya Komanası* gibi bir zamanlar sert hiyerarşisi ve karışık *Pagan* ayinleriyle meşhurdu, bugünlerden geriye sadece sonradan *Türkler*in üzerine sütun parçalarından ve diğer antik eserlerden topladıkları bir kemer yaptıkları güzel bir *taş köprü* kalmış. Şu muhtemeldir ki şehrin merkezi değiştiğinde *Komana*'daki kalıntılar *Eudocia* şehrinin yükselmesi için gerekli malzemeler olarak kullanılmış. *Modern Tokat*'ta, özellikle kalenin yakınında bulunan ve muhtemelen kentin ilk binasıyla yaşıt çok sayıda *Latince* yazıtlar mevcuttur.

> Tokat'ta küçük bir *sinagog*ları olan birkaç *Yahudi* hanesi vardır. Bunlar çoğunlukla seyyar satıcı ve küçük tüccardır ve oldukça fakirlerdir[17].

3. Badger'ın Tokat'tan Ayrılması ve Sivas'a Kadar Olan Yolculuğu

Badger'ın Tokat'ta ayrılması ve Sivas'a doğru olan yolculuğunu anlattığı kısım kitabının üçüncü bölümünün ilk sayfalarıdır. Badger, 10 Ekim sabah saat 8'de Tokat'tan ayrılmış; kış yolunun güzergâhını izleyerek ilk olarak Kurtbeli denen bir derbente ulaşmıştır. Kış yolunu tercih etmesinde o gün kar yağmasının rolü olduğunu da kitabında anlatmıştır. Bu derbentte kaldığı kısa süre içerisinde Tokat Kebabı'nı tatmış ve ekşi ayran içmiştir. Saat 11:00'de ulaştığı Kurdbeli Derbenti'nden öğle üzeri saat 13:00'te ayrılmıştır. Yıldız Dağı yakınlarından geçip saat 17:00'de Ghirken [Karkın?] dediği Müslüman köyüne varmıştır. Geceyi bu köyde geçirdikten sonra sabah 6:00 sularında buradan ayrılmış; bir sonraki durağı olan Sivas'a doğru yoluna devam etmiştir. Seyyah, Tokat-Sivas arasında kış yolunda devam eden yolculuğunu şöyle anlatmıştır:

> 10 Ekim–Sabah saat 8'de Vali tarafından yanımıza verilen iki korumayla birlikte Tokat'tan ayrıldık ve Kurtbeli adındaki derbente kadar medeniyetten uzak ve bakımsız bir yoldan devam ettik. Tüm sabah çok kar yağdı ve yolculuğumuz daha da zorlaştı. Bayan Badger ve ben, yaz yolu yerine kış yolunu seçmiştik, çünkü bu seçtiğimiz yol daha kısaydı. Bir dağ geçidinde yer alan, grubumuzun geri kalanını beklediğimiz yere, Derbent'e, saat 11'de ulaştık. Burada, oturdukları yerde yaktıkları ateşe taze odun atan muhafızlar tarafından memnuniyetle karşılandık ve daha sonra tamamen ıslak olan pelerinlerimizi kurutmak için bize yardımcı oldular. Gayet iştahlı birisi olan ve yiyecek taşımayı nerdeyse hiç ihmâl etmeyen Tatar (posta sürücüsü), yanında, Tokat'tan [aldığı] bir koyun bacağı [şişlik] getirmişti. Bu parça sonradan usta bir şekilde parçalandı ve bir namlu temizleme ucu maharetiyle eti şişledik; kısa bir süre sonra öğle yemeğimiz güzel bir kebaba dönüştü ve buna da askerlerin bir kesede sakladığı ve seyrelttiği hoş bir içecek olan ekşi ayran eşlik etti. Kulübe, tomruk ve kerpiçten yapılmış ve birkaç kaba taş divan, birkaç eski halı parçası, birkaç mutfak malzemesi ve bir yorgan ve iki yatakla döşenmişti. Odanın kendisi on iki metrekareden daha geniş değildi ve altı muhafız, iki büyük Kurt köpeği ve bir koyun, bu çatının altında rahat bir sığınak buluyor gibiydi. Duvar tüfekler, kılıçlar, tabancalar ve diğer savunma silahlarıyla donatılmıştı ve sahnenin eşsizliği, aynı zamanda fırtına yemiş askerlerin iyi mizahı ve neşeli şarkıları, bize sabah yolculuğunun yorgunluğunu unutturdu.

[17] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 24-27.

> Derbent'i saat 13'te terk ettik ve iki saat içinde, etraftaki ovadan muazzam bir piramit gibi yükselen yüce Yıldız Dağı'nı gördük. Rüzgârda hızla sürüklenen ağır bulutlar bazen karlı zirvesini bizim görüşümüzden gizledi ve daha sonra sık sık mavi bir alandan çıkan güneş ışınlarının içinde ışıl ışıl parıldadı. Yıldız Dağı, saat 17'de ulaştığımız büyük Müslüman köyü Ghirkhen'e birkaç kilometre uzaklıktadır.
>
> 11 Ekim-Sabah saat 6'da Ghirkhen'den çıktığımız yol, neredeyse Sivas'ın girişine kadar uzanan yüksek bir düzlük şeklinde uzanmaktadır. Dokuz saat süren yolculuğun ilgi çekici tek kısmı, altı santim[etre] çapında, kelimenin tam anlamıyla topraktan taşan, bitişik bir akıntıya karışan verimli bir su kaynağıydı. Etraftaki toprak çok az ekilmişti ve uzakta bazı köyler görmemize rağmen, yoldaki tek insan yapısı nesne Derbent'ti[18].

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun kadim şehirlerinden birisi olan Tokat, bilhassa Türkiye'de egemen olan Türk devletlerinin neredeyse tamamını yansıtan tarihi eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Tokat, Osmanlılar döneminde hem bir üretim ve ticaret merkezi olması; hem sahip olduğu eğitim kurumları ve hem de yollar üzerindeki konumu sebebiyle önemli bir yere sahip olmuştur. Şehir bakır tasfiyesi, basma üretimi, dericilik gibi birçok işkolundaki üretimiyle adını Osmanlı sınırları dışına taşırmış bir şehirdir.

Tokat, bütün bu önemi yanında, karayollarının kullanımının yaygın olduğu dönemlerde birçok seyyahın uğrak noktası da olmuştur. Şehirde bir menzilhane (posta durağı) nin bulunması buraya uğrayan seyyahların şehirde kısa süreli de olsa konaklamasına sebep olmuştur. Daha sonra ülkelerine döndüklerinde seyahat notlarını kitaba aktaran seyyahlar, yolları üzerinde uğradıkları birçok şehri anlattıkları gibi Tokat'a ilişkin gözlemlerini de eserlerinin içerisine almışlardır. Şüphesiz, bu durum, birçok arşiv malzemesi yanında Tokat'ın tarihinin aydınlatılmasına alternatif yeni bir kaynak türü ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki bu seyyah raporları dönemin canlı gözlemlerini içermesi bakımından Tokat şehir tarihinin akıcı olarak sunulmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Tokat'a Eskiçağ'dan bu yana çok sayıda seyyah uğramıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyılda şehre uğrayan seyyahlar daha çok sömürgeci batı devletleri

---

[18] Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 28-29.

adına çalışan coğrafyacı, diplomat, din adamı gibi çok geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Badger da bir İngiliz misyoner olup Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta yaşayan Nasturîler üzerinde çalışmalar yapmakla görevliydi. Donanımlı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Badger ülkesinde dil ve edebiyat alanında çalışmalarıyla da meşhurdu. İşte, 1842 yılında Misyonerlik yapacağı bölgeye giderken 8-10 Ekim tarihlerinde Tokat'ta kalan Badger, şehirde geçirdiği iki gün boyunca aldığı gözlem notlarını Nasturîler ve Ritüelleri kitabının birinci cildinde yayımladı ve Tokat'ın 1842 Sonbaharı'ndaki durumuna ilişkin canlı bazı hikâyeler bıraktı.

Badger, gözlemlerinde, ayrıca, Tokat'a ilişkin bazı önemli bilgiler bıraktı. Bunlardan ilki yollar üzerineydi. Amasya-Tokat arasındaki güzergahta üç kez mola verdi. Mola yerlerinden ilki Ezinepazar'dı ve burada yolcular için bir konak vardı. İkinci mola yeri Çengel Geçidi ise kısa süreli bir mola noktasıydı ve burda yol güvenliği için derbentler bulunuyordu. Derbentte derbentçiler için bulunan bina yolculara da hizmet sunuyordu. Üçüncü durak noktası Turhal'ı ise o tarihlerde büyük bir köy olarak tanımladı. Genel olarak yollardan pek övgüyle bahsetmeyen seyyah, Tokat'a yaklaştıkça yolun daha güzelleştiğinin altını çizdi.

Badger, Tokat'ta Ermeni Piskoposluk Binası'nda konakladı. Anlattıklarına göre, bu büyük yapı daha yeni yapılmıştı. Tokat'ın tarihten gelen ekonomik yapısını vurgulayan misyoner şehirde bakır ve basma üretimi hakkında bilgiler verdi. Bununla birlikte, basma üretiminde Tokat'ın geri plana düşmeye başladığını da söyledi. Şehre uğrayan birçok seyyahtan farklı olarak şehirde salyangoz ihracatı yapıldığını dile getirdi. Şehirde Müslümanları pek az anlatırken, onların sayıca üstünlüğünü belirtmeden geçmedi. Ardından Ermeniler ve Rumların şehir nüfusu içerisindeki yerini belirlemeye çalıştı. Yahudileri ise sayıca az bulduğunu belirtti. Onlara pek yer ayırmaması, bu dini gruptan hoşlanmadığı anlamına geliyordu.

Seyyahın eserinde, İngiliz Misyoner Henry Martyn'in mezarına yaptığı ziyareti de geniş bir biçimde aktardı. Ayrıca Henry Martyn'in mezar taşının bir çizimini de kitabına ekledi. Bütün bu anlattıklarıyla Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya başladığı bir dönemde Tokat'a ilişkin önemli ve canlı ipuçları bıraktı. Tokat'ın ismi hakkında da bazı fikirler öne sürdü.

Tokat'tan Sivas'a olan yolculuğunu kış yolundan gerçekleştirdi. Bahsettiğine göre, o gün kar yağışı söz konusuydu. Kurtbeli denen geçitte mola verdi. Mola sırasında kebap yedi ve ayran içti. Yıldız Dağı yakınlarında büyük bir köy olan Ghirken'de mola verdi ve ardından Sivas'a hareket etti.

Badger ya da diğer seyyahlar, meslekleri ya da amaçları ne olursa olsun, ülkeleri ve devletleri için topladıkları bilgileri kitaplaştırdı ve günümüze canlı şehir anlatımları bıraktı. Elbette, bu kitaplar içerisinde, dönemin Osmanlısı hayrına olmayan icraatlarına da yer verdi. Böylece, bir yandan batının doğuya karşı hazırladığı stratejik hamleleri ve projeleri; öte yandan da üzerinde yaşadığımız Türkiye'nin şehirleri hakkındaki ayrıntılı bilgileri okumak için bizlere bıraktı. Bu nedenle 19. yüzyılın seyyah raporları hem ders almamız gereken bilgilere, hem de yazanlarının geçtikleri şehirler için rehber anlatımlara sahip oldu.

Kaynakça

Badger, George Percy. *Description of Malta and Gozo*. Malta: M. Weiss, 1838.

Badger, George Percy. *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezeedees*. London: Joseph Masters, 1852, 1-2.

Badger, George Percy, *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works*. London: Smith-Elder, 1862.

Guest, John S. *Yezidilerin Tarihi*. Çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayını 2007.

Kallek, Cengiz. "Badger, George Percy (1815-1888)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 418-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Roper, Geoffrey. "George Percy Badger (1815-1888)". *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 11/2 (1984): 140-155.

Tuzcu, Ali. *Seyahatnamelerde Amasya*. 2. Baskı. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayını, 2013.